

Què és un **museu**, l'any 2023?

Antonio Ten Ros

Professor d'Història de la ciència

El 24 d'agost de 2022, l'ICOM, el Consell Internacional de Museus, en la 26a Conferència General celebrada a Praga, després d'un llarguíssim procés, amb una complicadíssima metodologia *ad hoc* de fins a 12 passos consecutius, amb diverses votacions parcials, va aprovar la nova definició de museu amb un 92,41% (a favor: 487, en contra: 23, abstenció: 17):

«Un museu és una institució sense ànim de lucre, permanent i al servei de la societat, que investiga, col·lecciona, conserva, interpreta i exhibeix el patrimoni material i immaterial. Oberts al públic, accessibles i inclusivament, els museus fomenten la diversitat i la sostenibilitat. Amb la participació de les comunitats, els museus operen i comuniquen èticament i professionalment, oferint experiències diverses per a l'educació, el gaudi, la reflexió i l'intercanvi de coneixements.»

És, si més no, curiós el cas de l'ICOM i dels professionals de museus associats a ell. Sembla que necessiten estar constantment preguntant-se què són, els qui són, per a tornar una vegada i una altra sobre el mateix. Altres institucions no ho fan. Alguna raó ha d'haver-hi per a això.

Fem una mica de memòria. Fins a dotze definicions significatives de *museu* s'han succeït en els estatuts de l'ICOM, que celebra assemblees ordinàries cada tres anys: en 1946, 1951, 1956, 1961, 1968, 1974, 1983, 1989, 1995, 2001, 2007 i 2022. Per la seua extensió i la complexitat dels contextos històrics, no és aquest el lloc per a passar revista detallada a totes, que pot trobar-se en les lectures recomanades. No obstant això, sí que cal destacar-ne les més significatives.

La primera, de 1946, estableix en els primers estatuts, article II, secció 2, que «La paraula *Museu* inclou totes les col·leccions obertes al públic, de material artístic, tècnic, científic, històric o arqueològic, incloent-hi jardins zoològics i botànics. Però excloent-ne biblioteques, excepte quan mantinguen sales d'exhibició». Es marca el camí per a les següents, especialment les de 1951 i 1956, que perfilen aquella primera canviant “material” per “grups d'objectes i espècimens” i “col·leccions d'objectes” de valor artístic, cultural o científic i afegint una primera enumeració de “tipus de museus”. La paraula “objectes”, en l'època i en un context museològic, tanca encara el contingut semàntic de “preciosos, rars i/o valuosos”.

Així, el 1956, l'article II.1 dels estatuts diu: «La paraula *museu* designa a tota institució permanent, administrada en l'interès general amb vista a conservar, estudiar, valorar per mitjans diversos i essencialment exposar per a la delectació

«És, si més no, curiós el cas de l'ICOM i dels professionals de museus associats. Sembla que necessiten estar constantment preguntant-se què són, els qui són, per a tornar una vegada i una altra sobre el mateix. Altres institucions no ho fan.»

i l'educació del públic un conjunt d'elements de valor cultural: col·leccions d'objectes artístics, històrics, científics i tècnics, jardins botànics i zoològics i aquaris». És el model que se seguirà, afegint en 1961 i 1968 una llista separada de “tipus de museus” que comença per tres i acabarà en infinit.

Però la situació sociopolítica del món va canviant i l'ICOM amb ella. En 1974, després de la *Declaració de Santiago de Xile*, de 1972 i que il·lumina la “Nova Museologia”, desapareix de la definició dels estatuts la paraula “objecte” com a centre del museu, entre crítiques a “Occident” pel seu espoli de béns museables del tercer món, al qual han deixat sense els seus objectes preciosos, rars i valuosos, i és substituït per “evidències materials de l'home i del seu entorn”. Continua creixent l'enumeració d'institucions que per a l'ICOM poden dir-se “museu”.

En 1989 es fila encara més prim. Qualsevol cosa pot ser “museu”, sempre que el Consell Executiu, sentit el Comitè Consultor, ho decideix. Així segueix en 1995, en què s'arriba a citar els ministeris com a museus (!). Per fi, en 2001, en l'assemblea de Barcelona, el món digital, i Internet, entra en escena en reconèixer-se també com a museus a les institucions que faciliten la preservació i continuïtat del “patrimoni digital”.

La cosa ja clamava al cel. Només la definició ocupava una pàgina sencera! En 2003, conscient de l'insostenible de la situació, el Consell executiu de l'ICOM encarrega a un dels seus membres històrics, **Gary Edson**, posar ordre. Gary Edson, d'acord amb els usos de l'època, utilitza una “llista de correu”, “ICOM-L”, per demanar idees a la comunitat sobre una nova definició de museu.

Una allau de posts sobre el tema es va produir entre juny de 2003 i gener de 2004.

Tot comença amb un post de Gary Edson, d'11 de juny de 2003, en què a petició del president **Jacques Perot**, obri oficialment el debat: "...La definició hauria de ser adequadament inclusiva per tal d'evitar una llista separada d'institucions individuals, però prou exclusiva per a identificar les institucions orientades professionalment al servei de l'interès públic. Hauria també de prestar-se interès al tema dels museus virtuals..."

Les aportacions es van acumulant sense massa ordre ni consens fins que, el 7 d'octubre de 2003, Edson envia un post demanant opinions sobre una definició "que ha estat suggerida", així, anònimament, i del qual, en la figura 1, adjuntem una imatge.

"Un museu és una organització educativa al servei del públic, interpretant l'herència científica, cultural i/o natural de la Humanitat, mitjançant l'ús d'un context físic i, sovint, objectes. Els museus que tenen col·leccions les mantenen com un fideïcomís, o dipòsit, públic i les conserven per al futur".

Es deslliga el caos. La proposta trenca amb tòpics sagrats de les anteriors definicions: Recerca, objectes o col·leccions, o en llenguatge ICOM modern "patrimoni material", són col·laterals, no essencials per a un museu. Només dues hores després, aquest mateix dia 7 d'octubre, un altre "històric" de l'ICOM, **Milton Bloch**, dirigeix un post personal a Gary Edson, però obert a tota la llista de correu: «...m'agrada l'aproximació general per la seua franquesa i simplicitat, però...» i sovint objectes" (?). No és com dir que una botiga d'aliments vegetals és un establiment d'alimentació que té expositors, tendals i sovint vegetals?

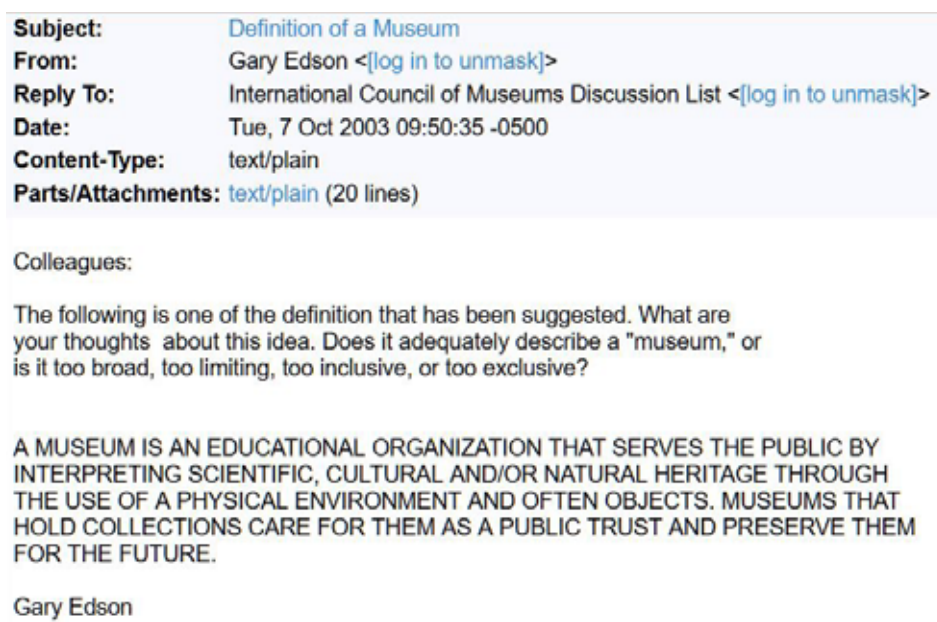
Museus sense objectes són clarament una excepció i el seu estatus és encara un tema a resoldre. Em sembla que les col·leccions d'objectes estan en el veritable cor del que fa única l'educació del museu i mereixen una posició molt més forta en la definició».

Acaba la pau en la discussió. Posts a favor i en contra de cada postura. Gary Edson assumeix la defensa de "la seua" definició, en un post de 8 d'octubre, amb una preciosa sèrie de "huit suggeriments", variacions semàntiques sobre aquesta, i "nou preguntes clau", en el seu post de 9 d'octubre, massa llargues per a reproduir-les aquí i que es poden trobar en línia en la nostra "Museologia científica actual" de 2008 (pàgines 11-14). Se succeeixen interminables rèpliques i contrarèpliques de gran entitat teòrica i programàtica, com mai, fins hui, hi ha hagut a l'ICOM. Edson insisteix en la seua definició en un post de 29 d'octubre, que excita més el debat. Un moment intel·lectualment gloriós per a la institució, molt més intens i creatiu que els debats següents. Un patrimoni digital que ha estat sorprenentment obviat en les referències i estudis posteriors encara que els *Listserv Archives* de HOME.EASE.LSOFT.COM continuen albergant la llista ICOM-L i els posts de la polèmica.

L'ambient s'enrareix. Desenes de posts de tota mena, molts de gran profunditat intel·lectual, arriben a recollir-se en un dia. La polèmica es descontrola. Gairebé 200 posts amb "definicions" se succeeixen en poc temps. El comitè executiu decideix acabar amb el debat per la via ràpida. En un llarg i autojustificatori post de 5 de gener de 2004, Gary Edson dona bruscament per tançada la discussió, desitjant a tots un "pacífic 2004". Que siga l'assemblea general la que decideisca!, diu. L'Assemblea General de Seül d'aquest any, no obstant això, deixa intacta la interminable definició sorgida de Barcelona en 2001.

En l'assemblea de Viena, de 2007, ve la retallada per la via més simple: Simplement, s'elimina la interminable llista. L'article 3.1 recull només l'encapçalament de 2001: «Museu. Un museu és una institució permanent, sense fins de lucre, al servei de la societat i oberta al públic, que adquireix, conserva, estudia, exposa i difon el patrimoni material i immaterial de la humanitat amb finalitats d'estudi, educació i esbarjo». L'èmfasi

Figura 1. Post de Gary Edson de 7 d'octubre de 2003

de Milton Bloch i els seus seguidors en la importància dels “objectes” i el dubtós estatus dels “museus sense objectes”, sembla haver-se diluït. Després de rendir-se, Gary Edson i la seua definició han aconseguit una petita victòria.

I arribem a Praga en 2022. Comparada amb la de Viena, la de Praga, amb una guerra a Europa oriental i “els valors” de la societat occidental del segle XXI en ebullició, és tècnicament continuista amb aquella, però molt més “política”. Com han assenyalat molts dels seus detractors, malgrat la gairebé unanimitat que va suscitar en la votació, introdueix en el corpus doctrinal dels museus idees que pertanyen a la societat en el seu conjunt i que haurien d'impregnar totes les seues institucions sense necessitat de més esments particulars. Els museus, per als objectors de la definició, són simplement una part d'aquesta societat i l'ICOM hauria d'anar més al seu objecte específic i deixar-se d'altisonants declaracions fora de lloc. La discussió continua en aquest moment. Com va dir en un comunicat el president sortint Alberto Garlandini, la definició “no és perfecta...”.

Dues anotacions doctrinals més i una conclusió. Una apunta a la “teoria del coneixement”, a la naturalesa dels conceptes. “Museu” és un concepte i, des del Nominalisme del segle XII, un concepte és simplement un nom per a retolar una realitat canviant. No hi ha “conceptes” purs, “universals”. És la història, la realitat a cada moment, la que marca el contingut semàntic d'un “nom”, d'una paraula.

I des del segle XVII, quan apareix el significat més pròxim a la nostra cultura, la paraula “museu”, designa realitats diferents, en constant evolució. “Museu” ha estat moltes coses des d'aleshores. Aquesta evolució es pot sistematitzar i classificar mitjançant l'ús de la idea de “generacions”.

Cinc “generacions de museus” hem identificat des del segle XVII al XXI: “museus de col·leccions” com el British Museum, de Londres i pràcticament tots fins al segle XIX; “museus de procediments” com el Musée des arts et métiers, de París; “museus interactius” com l'Exploratorium, de San Francisco; “parcs temàtics” tancats com EPCOT, a Florida o oberts, i “museus virtuals”, dels quals hi ha molts tipus, amb suport físic, com The Museum of the World, creat pel British Museum i Google Arts & Culture Lab. amb l'eina WEBGL, o únicament informàtic, sense seu material. Una sisena generació està ja naixent, fundada en la realitat virtual i la intel·ligència artificial, en la qual tothom, sense límits físics, és el museu i tot el patrimoni de la Humanitat el seu contingut. Només cal buscar “Virtual Museum” o “AI Museum” en Google i descartar digitalitzacions de museus existents.

Els museus de pintura i artístics en general, com el Louvre, que apelen més a la comunitat emocional amb l'objecte preciós, rar o valuós que a la comunicació racional, continuen sent el cànon de la primera generació. A més, si tenen objectes de fama mundial, com *La Gioconda* de **Leonardo da Vinci**, aquests es converteixen en el seu millor màrqueting. Al costat d'ells, museus d'aquesta i altres generacions han conviscut i conviuen, vivint el seu èxit o fracàs de públic en funció de la seua adequació a l'ecosistema on se situen, i volent canviar els visitants, quan els falten, per “serveis” a la societat. L'evolució, com en la naturalesa, crea fòssils i premia l'adaptabilitat o el canvi d'espècies dominants. Mantenir espècies, o museus fòssils, artificialment, costa car al pressupost.

L'altra anotació és d'índole legal. “Museu” és també un concepte jurídic recollit en la legislació de gairebé tots els països. Un museu no deixa

Figura 2. Un grup d'ancians, públic objectiu d'un panell sobre l'Alzheimer.

de ser una “persona jurídica” i en una societat avançada la consideració legal de museu té implicacions econòmiques, fiscals i socials de tota mena. En la bibliografia hem inclòs un esplèndid estudi jurídic que defineix en els seus justos termes el context legal, en absolut neutre, en què s'inscriuen aquestes institucions. Molts museus, i els seus empleats, viuen de subvencions i adequar-se legalment a una definició “oficial” és crític per a entrar en el repartiment i mantenir llocs de treball.

I, per fi, una conclusió. No sabem definir el museu del futur, però des del segle XVII fins ara; des del primer museu de l'era moderna, l'Ashmolean Museum, d'Oxford, a l'últim museu virtual, alguna cosa s'ha anat repetint davall el rètol “museu”, sobrevivint generació rere generació. Alguna cosa que ho individualitza inequívocament enfront d'una biblioteca o un circ. Què és?

Aquesta alguna cosa té a veure amb “visitar” algun espai, ara real o virtual, i amb “observar” el que el creador del “museu” ha posat al nostre abast de determinada manera i amb algun objectiu, perquè “estudiem el que allí hi ha i aprenguem per nosaltres mateixos”. L'Ashmolean ja era això i el “*Museum of the World*”, del British Museum i Google, també. En tota la resta són diferents.

Perquè centrem-nos en això. Traduït en paraules d'ara: «Un museu és un espai obert al públic, real o virtual, i dotat d'un “projecte permanent d'educació no formal, en el qual emissor i continguts s'unifiquen al servei d'uns objectius”».

El primer s'entén només. El segon és també senzill de captar però una mica més complex de conceptualitzar. “Educació no formal” sempre ha existit, però va aparèixer com a concepte pedagògic a principis dels anys 70 del segle XX, significant coses diferents però distingint-se de la “formal” i la “informal”. A vegades, en la distinció entre educació formal reglada (la universitat, per exemple) i la no reglada (la universitat popular dels pobles, per exemple), es confon no formal amb “no reglada”. A poc a poc s'ha anat perfilant i els museus han ajudat a això. Als museus els serveix de molt el concepte.

Així, en un projecte museístic, la seua educació “no formal” és diferent de la “formal, reglada o no.” (una escola de qualsevol tipus, en què emissor, o “professor”, i continguts estan rígidament separats entre si i del receptor o alumne) i la “educació informal” (la família o la vida, en què emissor, continguts i receptor s'acosten fins a confondre's). En un museu amb visita lliure, els continguts han de fer de comunicadors, sense necessitat d'un guia/professor que transformaria l'experiència educativa no formal en formal no reglada. Aquesta és la seua característica. Emissor i continguts s'unifiquen i el visitant és lliure de veure o fer el que vulga o li cride l'atenció.

I aquí entra l'últim: el “projecte” i els “objectius”. Encara que tant de terme sembla una mica complicat, és molt senzill: Algú fa un museu per a aconseguir alguna cosa. El “projecte educatiu” es concreta en les eleccions fetes per aquest algú d'uns objectius transversals (què pretén: imatge, infraestructura, rehabilitació d'un espai,

«No sabem definir el museu del futur, però des del s XVII fins ara, des del primer museu de l'era moderna, l'Ashmolean Museum, d'Oxford, a l'últim museu virtual, alguna cosa s'ha anat repetint davall el rètol “museu”, sobrevivint generació rere generació. Alguna cosa que ho individualitza inequívocament enfront d'una biblioteca o un circ. Què és? Aquesta alguna cosa té a veure amb “visitar” ... amb “observar.”

transmissió de valors o coneixements...), generals (quins temes vol comunicar) i particulars (a quins nivells), per a cadascun dels “públics objectiu” als quals pretén dirigir-se el “museu” (a qui). A la disposició d'aquests, i en funció de la seua disponibilitat, el museu adquireix o compta amb un conjunt de mitjans (amb quins): objectes, activitats o vivències adequats perquè cadascun d'aquests públics objectiu aconseguisca els objectius fixats pels seus promotors, d'una manera no formal, tècnicament “no autoritari”. Elias Ashmole, el promotor de l'Ashmolean, ho va fer en 1683. Els promotors del “*Museum of the World*”, en 2023, també.

Qualsevol museu es pot definir amb les paraules que hem usat. És el seu “projecte educatiu no formal”, amb la seua gradació d'objectius, mitjans i públics objectiu, la qual cosa individualitza cada museu i ho fa diferent dels altres que han aparegut al llarg de la història, i també el que distingeix a un “museu” d'iniciatives educatives no museològiques, que no tenen aquest projecte. Hi ha projectes bons i dolents. Hi ha museus bons i dolents.

Un museu buit no és un museu, és un magatzem que conserva bé. Un museu amb un projecte d'educació formal és una escola. Una fàbrica, o una ciutat, amb un projecte educatiu no formal, és un museu open air o ecomuseu. Un circ no té més projecte que fer que la gent es divertesca i guanyar diners. Una biblioteca és un magatzem il·lustrat. Si no hi ha projecte educatiu no formal, i gent, no hi ha museu, hi ha una altra cosa.

Tota la resta, si el “museu” té objectes col·leccionables o no; si té ànim de lucre o no; si és de propietat privada o no; si adquireix o li regalen; si té personal investigador o de neteja en plan-tilla o no; si s'estructura en espais permanents,

Figura 3. Un "Magatzem" que conserva bé.

exposicions temporals o tots dos; o si fomenta la diversitat, la sostenibilitat o la inclusivitat, va canviant amb el temps i al ritme de la societat i se li pot anar afegint en cada cas. No és essencial per a definir "museu" en el segle XXI i l'ICOM, els seus membres, i moltes empreses de museografia, haurien de superar els seus vells interessos, ancorats, explícitament o implícitament, en l'objecte museable i en els seus llocs de treball. Això ja ho apuntava bé Gary Edson, membre del Consell Executiu de l'ICOM, en la definició que proposava en el silenci debat de 2003 i en els seus "huit suggeriments", i per això es va muntar el desgavell. Rellegesquen-ho amb cura.

Tornem al principi. Per què és tan important la definició que l'ICOM no ha parat de pegar-li voltes? A part dels aspectes legals, fiscals i econòmics que ja hem apuntat, cal tenir en compte que en el vast món dels museus existeixen grans estructures de poder. Quins museus subvencionar? Qui gestiona un museu? Quin és el seu catàleg de llocs de treball? Encara que per a alguns pugui semblar-ho a primera vista, la línia de l'ICOM i la de la nonata definició de Gary Edson o l'aquí apuntada, són divergents en el material i en el personal. Una se centra en "magatzems", exposicions permanents, recerca i conservació; l'altra en visitants, educació no formal, exposicions temàtiques temporals i en oci creatiu. I això val per a totes les generacions que han aparegut fins ara. Ja sabem, ara com ara, què és un museu.

I ara deixem l'ICOM continuar pegant-li voltes a la seua eterna definició i si objectes sí o objectes no.

Lectures recomanades

- Layuno, Mª Ángeles (2007). *El museo más allá de sus límites. Procesos de musealización en el marco urbano y territorial*. Oppidum, n.º 3, 133-164. Disponible en: http://www.oppidum.es/oppidum-03-pdf/op03.06_layuno.pdf
- Pastor Homs, M. Inmaculada (2001). "Orígenes y evolución del concepto de educación no formal". *Revista española de pedagogía*, año LIX, n.º 220, septiembre-diciembre 2001, 525-544. Disponible en: <https://redined.educacion.gob.es/xmlui/bitstream/handle/11162/31803/22008.pdf?sequence=1>
- Peñuelas Reixach, Lluís (1999). "Concepto de museo y las fuentes del Derecho de los museos". En: Peñuelas Reixach L. (Ed.) *Manual jurídico de los museos*. Barcelona: Marcial Pons. Disponible en: <https://www.luispenuelas.com/wp-content/uploads/2014/06/Concepto-museo-fuentes-Derecho-Administracion-direccion-museos-aspectos-juridicos-Lluis-Penuelas-Reixach.pdf>
- Ten Ros, Antonio (1998). "Los nuevos paraísos. Historia y evolución de los parques temáticos." *Arbor*, CXXX, n.º 629, 109-131. Disponible en: <https://www.uv.es/ten/pt98.pdf>
- Ten Ros, Antonio (2008). *Museos y exposiciones científicas. Una historia social*. Valencia: Alfa Delta Digital S.L. Disponible en: <https://www.uv.es/ten/d09/d09/8122150-1-1.pdf>
- Ten Ros Antonio (2008). *Museología científica actual*. Valencia: Alfa Delta Digital S.L. Disponible en: <https://www.uv.es/ten/d09/d09/8122150-2-1.pdf>
- Wikipedia (2023). *Virtual museum*. https://en.wikipedia.org/wiki/Virtual_museum